

HEGEL'İN FELSEFESİ — YAŞAYAN YÖNLERİYLE*

Macit Gökberk

Bundan iki yüz yıl önce — 27 Ağustos 1770, Stuttgart'ta — doğmuş olan Georg Wilhelm Friedrich Hegel, daha yaşadığı sıralarda da, ölümünden hemen sonraki zamanda da çağının felsefe ve bilimini —pek tabii olarak özellikle Almanya'da— çok büyük ölçüde etkilemiştir. Bu büyük etkiye, daha Hegel'in yaşadığı günlerde, genç Schopenhauer boşuna karşı çıkmayı denemiştir: Schopenhauer Berlin Üniversitesinde derslerini, bütün ömrü boyunca baş hasmı saydığı Hegel'in dersleriyle bile bile aynı saatlere koymuş; ama boş sıralar önünde konuşmak zorunda kalmış sonunda; derslerine topu topu dokuz kişi gelmiş. Hegel'in ölümünden on yıl sonra da, 1841 yılında, devrin romantik Prusya Kralı IV. Friedrich Wilhelm, Hegel'in rasyonalizmine, özellikle de hegelciliğin sol kanadına bir karşı ağırlık olur umuduyla, romantizmin filozofu Schelling'i Berlin Üniversitesine çağırmıştır. Ama bütün umutlar boşa çıkmış, Schelling Berlin'de hiç bir yankı bulamamıştır.

Ancak, Hegel'in etkisi büyük olduğu ölçüde, kendisine yapılan tepki de öylesine büyük olmuştur. Bu tepkilerin özellikle ikisinden, günümüze kadar uzanan, hatta günümüz için karakteristik sayabileceğimiz iki düşünce çığrı doğmuştur: *Karl Marx'ın* felsefesi ile *varoluş —existens—* felsefesi. Bunlardan ilki, marxizm, günümüzdeki sosyalist ülkelerin resmî felsefesidir; bu ülkeler için teori ve eylemin temelidir. İkincisi, varoluş felsefesi ise bundan bir süre öncesine kadar, bir aralık —hele İkinci Dünya Savaşından hemen sonraki yıllarda— sosyalist ülkeler dışındaki Batı'da en yaygın olan, bir çeşit moda olan felsefeydi.

Bu konuşmada Hegel'in öğretisi, yalnız insan, insanın kültürü ve tarihi sorunları bakımından, kendisine karşı çıkmış olan bu iki çığır ile —marxçı ve varoluşan felsefelerle— bir tartışma ortamı

* Filozofun 200. doğum yılı dolayısıyla verilen bir konferans.

içinde belirtilmeğe çalışılacaktır. Bu tartışmada Hegel'in birtakım düşünceleri —başka kılıklara bürünerek de olsa— günümüze kadar ulaşacak, birtakım anlayışları da tam karşıtlarına dönüşeceklerdir. Hegel felsefesinin «yaşayan yönleri» derken, bunu, bu anlamda günümüze kadar ulaşmayı anlıyoruz.

Çıkış noktası olarak Hegel'in pek yaygın olan ünlü bir sözünü alalım: «Her us'la ilgili olan gerçektir; her gerçek olan da us'la ilgilidir*». Bu önerme Hegel felsefesinin güzel bir özeti sayılabilir. Bununla Hegel'in ne demek istediğini biraz açmağa çalışalım: Burada sözü geçen «us» (akıl) her insanda az ya da çok bulunan düşünme yetisi değil; insanın —süjenin— dışında bir ilke; insanı da, insanın içinde bulunduğu doğa dünyasını da, kültür dünyasını da, her şeyi oluşturan *temel varlık* bu. Bu temel varlığa, bu evren ilkesine Hegel «us» yanında «ide», «töz», ya da kendi terimiyle «Geist» (tin) der. Kendisine verilen adlardan da anlaşılıyor: bu, *tinsel* nitelikte olan bir ilke. İşte, Hegel'e göre, bütün varlık bu tinsel ilkenin, bu evrensel us'un kendini aşmasından, taşıdığı olanakları ortaya koymasından meydana gelmiştir. Bu oluş, bir «iç»in belli bir ereğe doğru belli bir biçimde ilerleyerek «dışlaşması»dır. Gelişmenin biçimi de —yine Hegel'in kendi deyişiyle— dialektik'tir; yani karşıtlıkları, çelişkileri aşa aşa, bunları ortadan kaldıra kaldıra yürüyen bir ilerlemedir ve ulaşmak istediği de, ereği de, kendinin ne olduğunu bilmesidir; bu bilinçle birlikte oluşan, bu bilincin kazandıracağı *özgürlüktür*.

Bunu biraz daha açarak söylersek, Hegel'de gelişme şöyle ve şunun için :

1 — Evrensel Us (temel ilke) en başta kendi içine kapalı bir olabilirlikler (olanaklar) bütünüdür. Kendi kendinedir, kendi içindedir. Hegel'in deyişiyle: Thesis durumu bu.

2 — Olanaklarının ne olduğunu bilmek için gelişmeye başlayan «Us», ilkin kendini «doğa» olarak dışlaştırmıştır. Ancak, doğada Evren ilkesi özüne aykırı, özüyle çelişik bir duruma düşmüş, kendisine yabancılaşmıştır. Çünkü tinsel nitelikte olan Us doğada «maddî» bir şey olmuştur. Dolayısıyla bilinç yok burada. Ayrıca, sıkı determinizm yüzünden burada özgürlük yok; boyuna oluş yüzünden

* Was vernünftig ist, das ist wirklich, und was wirklich ist, das ist vernünftig. Grundlinien der Philosophie des Rechts. (1821), Vorrede.

kahrılık (süreklilik) yok; sayısız nesnelere bölünme yüzünden birlik de yok. Oysa bilinç, özgürlük, sürüp gitme ve birlik, bütün bunlar, Temel İlke'nin baş özellikleridir. Bunlardan doğada yoksun kaldığı için, Evrensel Us kendi kendisiyle bir gelişmeye düşmüştür. Antithesis durumu bu.

3 — Bu çelişki, bu kendi özüne aykırı düşme, Us'un gelişmesindeki üçüncü aşama olan insanın ve kültürünün dünyasında ortadan kalkacaktır. Artık burası Us'un özüne uygun olan bir dünyadır: çünkü burada bilinç de var, birlik, süreklilik ve özgürlük de var. Burada Evrensel Us artık «kendindedir ve kendisi içindir». Gerçi başlangıçta da «kendinde» idi, ama henüz bir gerçek değildi, ancak bir olanaktı. Doğada bir «gerçek» olmuştu, ama «kendinde» değil, «kendi dışında» kalmıştı. Şimdi insanın dünyasında yine «kendindedir», kendini bulmuştur. Üstelik gerçeklik kazanmıştır; hem de bu, «kendisi için» olan bir gerçekliktir, doğa aşamasında olduğu gibi «kendi özü dışında» olan bir gerçeklik değildir bu. Bu da synthesis durumudur. Hegel'in öğretisinden ilkin belirtmek istediğimiz düşünceler şimdilik bu kadar.

Bu düşünceleri çok soyut, anlaşılmaz bulanlar olacaktır. Ama Hegel felsefe tarihinde böyle düşünen tek filozof değil. Onunki felsefe tarihinde sık sık rastlanan bir düşünme modelidir. Üstelik Batı felsefesi bu türden bir düşünme ile başlamıştır. Bu felsefenin en başında arkhé (temel varlık) sorunu yer almıştır. Batı felsefesinin ilk filozofu sayılan Milet'li Thales bütün varolanların kendisinden türemiş olduğu «ana varlığın» (arkhé'nin) ne olduğunu sormuş ve bunun «su» olduğunu ileri sürmüştür. Hegel'in de bütün varolanların temeli diye tasarladığı Evrensel Us, «İde» ya da «Tin», ana varlık (arkhé) sorusuna verilmiş bir cevaptan başka bir şey değildir. Bu bakımdan Thales'in «su»yu ile Hegel'in «Tin»i öz ve kavram olarak aynı şeylerdir, görev ve rolleri de aynı.

Thales ile Hegel'in bu «temel varlık» öğretileri birer «metafizik» tirlere. Metafizik duyularımıza konu olan doğa dünyasının üstünde, ötesinde bulunan konularla uğraşın, bu çeşit objeleri kendisine konu yapan bir öğretilerdir. Hegel'in Evrensel Us'u da elbette duyularımızı çok aşan spekülâtif bir kavramdır. Spekülâtiftir, çünkü salt düşünme ile ortaya konmuştur; deneyi aşan bağlantılara yönelmiş olan, bu bağlantıları deneye hiç dayanmadan doğrudan doğruya düşünmeyle bilmek istemekten oluşmuş bir kavramdır.

İşte Hegel, felsefesinde bütün varlığa usun bu yüksek planından bakar ve bakışıyla da varlığın özünü, asıl gerçeğini kavradığını ileri sürer. Ona göre «Felsefe, objelerin düşünce ile görülmesidir. Bu düşüncenin kendi dışından gelecek gereklere —yani duyuların sağladığına— ihtiyacı yoktur, o kendi kendisinden beslenir; kendi kendisini işler; bilgisinin maddesini de, formunu da kendinde bulur». «Felsefi düşünce varlığın özünü kavrar». Bu kavrama da düşünmenin kendi içinde çalışması, kendi başına işlemesiyle olur. Düşünmenin bu kendi içine bakmasıyla, varlığı upuygun (adaequat) olarak yansıtan kavramlar sistemi dialektik bir biçimde oluşurlar. Hegel'in bu anlayışında metafiziğe büyük bir inanç, düşünmenin gücüne büyük bir güven var.

Hegel'in öğretisi metafizik-spekülatif sistemlerin en atılganı, en büyüklerinden biri ve en sonuncusudur. En sonuncusu, çünkü Hegel'in 1831 yılında Berlin'de koleradan ölmesinden bu yana Batı dünyasının ortamı, yaşama duygu ve stili artık bu çeşitten metafizik sistemler için elverişli değildi. 1830 larda deneye dayanan doğa bilimlerinde (fizikte, kimyada...) büyük gelişmeler olmuş, günümüz teknolojisinin ilk önemli adımları o sıralarda atılmıştır: Avrupa'da ilk demiryolları kurulmuş; telgraf, fotoğraf geliştirilmiş; elektrik tekniğine temel olacak araştırma ve denemeler yapılmıştır. Teknolojideki bu gelişmelere paralel olarak da sosyal alanda endüstri toplumunun kuruluş yılları başlamıştır. Bütün bu gelişmeler de natüralist-positivist bir dünyagörüşüne yol açmıştır. Böyle bir ortamda idealist Hegel felsefesinin yaşama ve gelişme şansı olamazdı. Nitekim Hegel'in ölümünden hemen sonra okulu dağılmağa başlamış, sistemi de çökmüştür.

Hegel felsefesinin çözülmesine yol açan tepkiler, ilkin, doğrudan doğruya çığrın kendi içinden, Hegel'in izinde yürüyenlerden, kısaca Hegelcilerden gelmiştir. Önce hegelci olarak yetişip, sonra bu felsefeyi eleştire eleştire kendi öğretilerine varan, zamanlarında ve kendilerinden sonra etkileri büyük olmuş ön planda iki düşünür var: biri Ludwig Feuerbach, öteki Karl Marx. Her ikisi de başlangıçta —Hegel felsefesi anlamında— idealist; sonra Feuerbach natüralizme, Karl Marx da materyalizme geçmiştir.

Ludwig Feuerbach'ın (1804-1872) başlıca amacı, teolojiyi (tanrı bilimini) bir antropolojiye (insan bilimine) döndürmek olmuştur. Bunun için de Hegel'in Evrensel Us'unun dünyası yerine insanın

doğal dünyasını koymuş; Tanrının ortadan kalktığı bu dünyayı, insanlığın mutluluğunu boyuna çoğaltan bir ilerleme içine yerleştirmiştir. —Tanrısızlaşmış dünya anlayışıyla bundan böyle sık sık karşılaşılacaktır. Bu anlayış günümüz felsefesinin de özelliklerinden biridir. Oysa Hegel'in metafiziği, Tanrının evren içinden geçişinin yüce bir mythos'udur—.

Feuerbach'ın yaptığının aynısını Karl Marx (1818-1883) daha tutarlı, daha radikal biçimiyle yapacaktır. Önce o da idealist hegelci; sonra buradan tamamiyle aykırı yöne, materyalizme geçecektir ama Hegel felsefesinin bazı temel kavramlarından, bu arada özellikle dialektik metodundan yararlanarak. Bundan dolayı K. Marx'm materyalist felsefesi, birçok bakımdan, Hegel idealizminin materyalist açıdan gerçekleşmesidir, Hegel idealizminin bir tersine çevrilmesidir denilebilir. Hegel «temel varlığın» tinsel nitelikte olduğunu ileri sürüyordu (adından belli: temel varlığa «us», «tin», «ide» diyordu); K. Marx ise, «temel»e maddî bir olguyu, insanlar arasındaki ekonomik ilişkileri koyar.

Burada Karl Marx'm başlıca tarih anlayışı üzerinde duracağız ve bu arada kendisinden yola çıktığı, sonra da tepe taklak ettiği Hegel felsefesini hep göz önünde bulunduracağız.

Karl Marx'm özellikle Hegel'in dialektik metodundan yararlandığı söylendi. İmdi dialektik metod ne demek? Burada «dialektik», karşıtların içinden geçe geçe bir ilerleme, karşıtları, çelişkileri aşşa aşşa bir gidiş, böyle bir hareket anlamındadır. Hegel'e göre insanlık tarihi dialektik bir konuşma, bir tartışma gibi ilerler: Bu tartışmada önce bir şey ortaya konur (thesis); sonra bunun karşısına bir şey konur (antithesis); en sonra da birbirine karşıt olan bu iki şey bir araya konarak (synthesis) birleştirilir, uzlaştırılır. Ama karşıtları uzlaştırmış olan bu birlik içinde yeniden bir karşıtlık belirir, bu da yine bir birliğe uzlaştırılır ve bu böyle sürüp gider. İşte tarih de böyle yürür. Her varılan birlikte (synthesis) yeni bir karşıtlığın, bir yeni çelişkinin (antithesis'in) tohumu gizlidir; dolayısıyla çelişki (karşıtlık, gerginlik) itici bir güç; olumsuz değil olumlu, yıkıcı değil yapıcı; tarihi yürüten motor gibi.

Hegel'e göre tarihin bu biçimde olup biten gidişinde «insanlık kültürü» —Hegel buna Objektif Tin diyor— kendini açıp gelişir. Bu gelişmede her dönem gelip geçicidir; her dönem kendisinden sonraki tarafından hem ortadan kaldırılır, hem de kendi yapısı içinde eriti-

lip saklanır (Aufheben). Bii gidiŝte her ŝey zorunlulukla olup biter; anlamı ve değeri olan her ŝey kendiliğinden olur. Diiyňa tarihi de, Hegel için, İdenin, Objektif Tin'in (insanlık kiltiirinin) zgiirlięe, kendi bilincine gittikçe daha çok ulaŝmasına doğru bir geliŝmedir.

Hegel felsefesinde tarihteki gelişmenin taŝıyıcısı ve giiducüsü Objektif Tin'dir, bu ideal nitelikteki ilkedir ve Evrensel Us igiidiiilerle tutkuları —insanın bu aŝaęı, maddi yniiini— kendi amaçları uğrunda kullanır. Biiyik adamlar, tarihii uluslar Evrensel Us'un belli bir zamandaki bir planını gerçekleŝtirmeye yarayan araçlar— sadece. Buna Hegel «Usun hiylesi» der.

Karl Marx ise tam tersinden, aŝaęıdan, insan doğasının alt tabakalarından, igiidiiilerden, bunların diirttiğii insanın ihtiyaçlarından başlar; tarihin gidiŝi için ekonomik ilişkileri, iiretim iliŝkilerini belirleyici yapar. (Hegel'in kinin tersine bir durum: bu sefer igiidiiiler usu kendi çıkarları emrinde kullanıyorlar, buna da «igiidiiilerin hiylesi» denebilir).

Karl Marx'a göre ekonomik iiretim ilişkileri kiltiirin biiitin formlarının ve deęiŝmelerinin temelidir. Tarihin belli bir dönemindeki bir toplumun iiretim biçimi ve iliŝkileriyle kiltiiri, «altyapı» (temel) ve «iiityapı» olarak neden - etki bağıyla birbirine bağlıdır. Ekonomik yapı temelden deęiŝirse, bu temel iiretimde yiikŝelen ideolojik iiityapı da, yani hukuki, siyasi, dini ve felsefi bilinç formlarının (tasavvurlar, diiŝiiinceler, değerleme ve inançların) iiityapısı da deęiŝir. iiityapı bağımsız değil, özerk değil.

Karl Marx bu bağlılığın meydana geliŝini —zetle— şöyle açıklar: insan, ihtiyaı olan şeyi iiretir. iiretme için de araçlar gerek. Araçlara sahip olmak ya da olmamak işin griiilmesi bakımından belli iliŝkilere yol açar; bu da toplumda gruplaŝmalara, sınıf ayrılıklarına gtiiirir. Sınıf, ekonomik çıkarlarla birbirine bağlı olan insanların grubudur; dolayısıyla de her sınıfın özel çıkarları vardır. Bunlar da başka sınıfkilerle karşıtlık halindedirler. Sınıf atıŝmaları böylece kaçınılmaz bir sonuç olur. Her sınıfın kendine göre bir ideolojisi de vardır. Başka tiiirli sylendikte: belli bir tarih dönemindeki belli bir toplumda siyaset, hukuk, ahlak, sanat, diinyagriiŝii ve dinde ne eŝitenden anlayış ve griiŝlerin hakiim olacağı sınıf iliŝkilerine bağlıdır; bunlar da miiikiyet iliŝkilerine bağlıdır. Bu sonuncuları da iiretim tekniği ve biçimi belirler. Demek, ekonomik çıkarlar yiiziiinden insanlar bliinir, sınıflar bundan meydana gelir. şu ya da

bu sınıftan olmak da insanın düşünme, duyma ve istemesini etkiler. Bunu da Karl Marx şu ünlü önermesi ile anlatmıştır: «İnsanın varlığını belirleyen bilinci değil, tersine, bilincini belirleyen sosyal varlığıdır.» — Bu düşüncesiyle K. Marx Hegel'in karşısında. Hegel'e göre insanın tüm varlığını belirleyen bilincidir, yani usu, düşünmesi, tinidir. Hegel'in temel ilkesini (ide'yi) tersine çevirince (madde'ye (önüştürünce), tutarlı olarak Marx'ın vardığı sonuç çıkar. Burada Marx'm «belirleyici» diye ileri sürdüğü «sosyal varlık», ekonomik ilişkilerin örgüsü olan varlıktır. Hegel'in belirleyicisi en yukarıda: us, tin; Marx'ınki ise en aşağıda: maddi gereksinmeler.

Hegel'in dialektik netodunu Karl Marx'm da benimseyip kendi yöntemi olarak kullandığını söyledi. Dialektik de, belirtildiği gibi, gelişmeleri aşan, karşıtları geçen bir ilerleme biçimidir. «Tarihteki dialektik hareket, sınıf savaşları şeklinde olur» der Marx. Ona göre, insanlık tarihi, sınıf savaşlarının tarihinden başka bir şey değildir.

Karl Marx'ın bir dialektik materyalizm olarak, maddi (ekonomik) ilişkilerin karşıtları aşarak (dialektik) bir gelişmesi diye tasarladığı tarih sürecini ana çizgileriyle belirtmeğe çalışalım: Bu süreç de, tıpkı Hegel'deki gibi, 1. Kendi özüne uygun bir durumdan yola çıkıp (thesis), 2. Özüne aykırı bir duruma düştükten (antithesis) sonra 3. yine özüne uygun bir duruma (synthesis) doğru ilerlemektedir. Bu üç adım tarih sürecinde şu üç evreye karşılıktır: 1. İlk komünist toplum evresi (thesis); 2. Sınıf çatışmaları toplumu evresi (antithesis); 3. Gelecekteki komünist toplum evresi (synthesis).

Tarihin dialektik gelişmesindeki bu üç dönemin özellikleri de kısaca şöyle: 1. İlk komünist toplumda (thesis) toplumsal mülkiyet var; üretim ve tüketim ortaklaşa, dolayısıyla birlik var. Bu toplum özü bakımından kendinde, kendi içinde. (Tıpkı Hegel'deki Tin'in thesis dönemindeki durumu gibi) 2. Sınıf çatışmaları toplumun olumsuz bir dönemdir, bir yadsıma (negation) evresidir. Bu dönemde toplumun birliği artık bozulmuştur. Bu toplum özü bakımından kendinde değil, kendi dışındadır, kendine aykırıdır, kendine yabancılaşmıştır. (Hegel'in Evrensel Us'u da «doğa» evresinde bu duruma düşmüştü). Karl Marx'a göre bu aykırı duruma da toplum, üretim araçlarında özel mülkiyetin kurulmasıyla düşmüştür. Bu yüzden ezenler - ezilenler (sömürenler - sömürülenler) ayrılığı, sınıflara bölünme ve bunlar arasındaki karşıtlıklar, gerginlikler, çatışma ve sa-

vaşlar başlamıştır. O günden bu yana da bütün tarihi kaplayan bu çatışma, çağdaş kapitalist-burjuva toplumunda en yalın, en yoğun biçimini almış, burada gerginlik dramatik yüksekliğine ulaşmıştır.

Kapitalist-burjuva toplumundaki aykırılığı (negation'u) ve bu aykırılığın çelişkilerinin nasıl giderileceğini Marx şöyle düşünüyor : Kapitalistin göz önünde bulundurduğu, ulaşmak istediği baş değer kazançtır, kârdır, bu bencil güdüdür. Bu yüzden de sömürü ve yoksullaşmaya yol açılır. Kapitalistin kazanç tutkusu yüzünden emekçi düşük gündelik alır; bu da onun satın alma gücünü düşürür, onu yoksulluğa götürür. Ama öbür yandan da kapitalist malını elden geldiğince çok sürmek ister — bu da bir çelişki. Başka çelişkiler : 1. Çalışan insan bir mal, eşya gibi olmuştur. Emekçi sadece iş gücünü satmakta, ürettiği ile hiç bir ilgisi olmamaktadır, sadece iş gören bir makine durumuna düşmüştür. 2. İnsan makinenin kölesi olmuştur. Oysa teknik insanın doğaya egemen olmasının bir aracıdır. 3. Üretim, asıl görevi olan ihtiyaçları karşılamak için değil, kâr sağlamak için yapılır olmuştur. Bu çarpık tutum da yine yoksulluğa yol açmaktadır. Bir yanda ilerleyen bilim ve endüstri, öbür yanda işçi yığınlarının yoksulluk sıkıntısı: bütün bunlar ayrılıklardır; insan hayatı bunlarla kendisine yabancılaşmıştır. Ama dialektik metodta çelişkiler, aykırılıklar da ileriye doğru hareketi sağlayan itişlerdir; çünkü çelişkiler aşılması, giderilmesi gereken durumlardır. 3. Gelecekteki komünist toplum dönemi, yadsımanın yadsınması evresidir (negation'un negation'u). Bu toplum artık, en baştaki gibi, yine kendindedir, özüne uygun bir duruma ulaşmıştır; birliği vardır: çünkü özgecilik (altruizm) ilkesidir, çünkü üretim araçlarının mülkiyeti yine toplumun elindedir.

Bu döneme de insanlığı proletarya sınıfı ulaştıracaktır; burjuva sömürsünün yoksullaştırdığı, burjuvaya karşı tarihin son sınıf savaşını vermekte olan emekçi yığınları geçirecektir. Gittikçe az elde toplanan kapitalist üretim araçları (makineler) ezici çoğunluktaki emekçinin eline, âdeta kendiliğinden geçecektir bu gelişmede, ve bu gidiş, geniş çizgileriyle, zorunlu olan bir gidiştir. —Hegel'in Objektif Tin'inin de tarih boyunca yürüyüşü zorunlu bir yürüyüştü; ortaya koyduğu formlar da hep zorunluydu— İşte, Marx'a göre, bu zorunlu gidişin sonunda baştaki gibi, sınıfsız, dolayısıyla devletsiz toplum gerçekleşecektir (Devlet: bir sınıfın çıkarlarının örgütü). Proletaryanın, çağdaş emekçi sınıfının tarihî mission'u —tarih için-

deki özel görevi— budur: Yepyeni bir insanın, yepyeni bir toplumun yaratıcısı olmak.

Marx'm bu görüşleri salt teorik-kontemplatif nitelikte olan, yani tarih gerçeğini sadece düşünmede yansıtmak isteyen bir öğreti değil, eyleme bir çağrıdır da. Zaten Marx'a göre felsefe, dünyayı değiştirmelidir, bu yolda bir çaba olmalıdır. Oysa Hegel'e göre felsefe «anlamak» içindir. «Minerva'nın baykuşu akşamın alaca karanlığında uçuşuna başlar» diyor Hegel. Anlamı: bir dönem ancak sona erdikten sonra, felsefe onu «anlamak» için ele alabilir. Felsefeden eyleme yol göstermesini isteyen Marx'a göre, sınıfsız, devletsiz toplum gerçek olduktan sonra, artık değiştirecek bir şey kalmayacağına göre, felsefe de ortadan kalkacaktır.

Marx, öğretisine «bilimsel sosyalizm» adını verir. Buradaki «bilimsellik» Marx'm zamanında büyük başarılarla gelişmeye başlayan doğa bilimlerinin bilim idealine yönelmiştir. Bu bilim idealinde, gerçeği bilirken değer yargılarından sıyrılmak istenir. Marx'm felsefesi, dünyayı değiştirmek istemesiyle elbette değer yargılarından yola çıkmaktadır ve 19. yüzyılın ortalarından günümüze kadar birçok yerlerde sosyal-politik alanda geçerli bir teori sayılması, sosyal-politik eyleme kılavuzluk edebilmesi, buralarda kendi değer yargılarını benimseyen bir ortam bulmasındandır.

Karl Marx'mki çeşidinden, tarih sürecini belli bir amaca doğru ilerleten, dolayısıyla bu sürece bir «anlam» yükleyen bütün tarih felsefeleri, ister istemez belli bir değerler sistemine dayanırlar. Hıristiyanlığın büyük ermişlerinden Augustinus'a (354-430) göre, tarihin amacı, anlamı: insanoğlunun, ilk insan çiftinden kendisine miras kalmış olan günahtan, suçluluktan kurtulmasıdır. Augustinus'un bu tarihi yorumlama şeması kendisinden sonraki tarih felsefelerinde çok kullanılmıştır. Örneğin 18. yüzyıl Aydınlanma çağıının felsefeleri (Voltaire, Condoreet) için tarih sürecinin anlamı: akim insanlığı mutlu kılacak bir kültür yaratmasıdır. Akıl ışığının parlamadığı dönemler insanlığın mutsuzluk günleridir; tarihin istediği, bu karanlıktan kurtulmaktır ve gittikçe de kurtulunmaktadır. Bütün bu çeşit tarih felsefeleri iyimserdirler: ergeç selâmete erişileceğine, kurtuluşa varılacağına inanırlar. Voltaire'in tarih felsefesi, Fransız Devrimi öncesinde, akıl ilerledikçe din bağınazlığının ve siyasal istipdadın kalkacağı inancını yaymıştı. Bu devrimden yarım yüzyıl sonra Karl Marx, günündeki kapitalist-burjuva toplumunun yarattığı suç-

luluk durumundan kurtulunmak üzere olduğu umut ve inancını getirmiştir. Bu türden tarih felsefelerinin etkilerini, taşıdıkları hu umut ve inanç unsurlarında da arayabiliriz.

Günümüz düşüncesinde ağır basan ikinci bir çağrın «varoluş» felsefesinin de Hegel ile yakın ilgisi vardır; bu felsefe de Hegel metafiziği ile bir tartışmadan doğmuş ve beslenmiştir. Bu tartışmanın, daha doğrusu tepkinin başına da Kierkegaard ile Dilthey'ı koyabiliriz. *Sören Kierkegaard* (1813-1855) Danimarkalı düşünür ve teolog; hangisi ve nerede olursa olsun bütün varoluşçu felsefelerin atası. *Wilhelm Dilthey* (1833-1911) ise Alman hayat felsefesinin kurucularından.

Hayat felsefesi ile varoluş felsefesi iki ayrı çağır, ama birbirine çok yakınlıkları var: Her ikisinin de yaptığı «insanın gerçeği üzerine eğilmek»; bunlarda hayat, insan hayatı; varoluş da insanın varoluşudur. Yalnız, varoluş felsefesi daha radikal, hayat felsefesinden daha bir ileri gider tezlerinde. Bu felsefenin 1930 sıralarında Almanya'da çerçevesi az çok belirmişti. İkinci Dünya Savaşından sonraki yıllarda Fransa ve Fransız edebiyatı yoluyla (Sartre, Camus) dünyaya yayılıp bir aralık moda felsefe olmuştur.

Kierkegaard ile Dilthey'in, bu iki düşünürün «insanın gerçeği nedir?» sorusu bakımından ne yaptıklarını, baştan söylemek gerekirse, şunu diyebiliriz :

Kierkegaard: insan varoluşunun (existens'inin) bütünlüğü, birliği olmadığını, bu varoluşun bölük-pörçük olduğunu söylemiş;

Dilthey da: insanın tarihsel bir varlık olduğunu, tarihselliğinin onun özü ile ilgili olduğunu belirtmiştir. Birbirlerine içten bağlı olan bu iki belirtim de, yani insan varlığının bölük-pörçüklüğü ve tarihselliği, Hegel'inkinden büsbütün ayrılan bir insan anlayışına yol açmıştır. Hegel felsefesinde insan, anlamı olan objektif bir düzen içinde barınmaktadır ve buradaki ideal bir düzenin —buna tanrısal da diyebiliriz— gerçekleşmesine katılmakla varoluşu yüksek bir değer ve anlam kazanmaktadır. Hegel kendi sisteminde bu evrensel düzeni toplu bir bakışla kavradığına inanır: kendi sisteminde sanki Tanrı şöyle bir geriye bakarak neler yapmış olduğunu seyretmektedir. (Hegel'in Evrensel Us'u felsefede gelişmesinin, yani kendisini bilmesinin doruğuna varır; bu dorukta ne yaptığını toptan bilir).

Hegel'in bu görüşüne karşı Kierkegaard «Bay Profesör Hegel kendisinin ne olduğunu unutup; varoluşça zavallı bir insan oldu-

ğunu gözden geçiriyor»; «Bay Hegel salt speculation olmuş, sisteminde insan olarak ortadan silinip gitmiş» der. Böyle diyor Kierkegaard, çünkü ona göre, sistemi, yani tüm varlığa şöyle son, kesin bir toplu bakışı ancak Tanrı başarabilir; bu işin altından ancak Tanrı kalkabilir. İnsan ise bu bütüncü, tümü kavrayan görüşten yoksun. Çünkü varoluşunda insan hep belli «durumlar» (situation'lar) içinde kapanmış kalır; birini bile bunların bir boydan öbür boya görüp kavrayamaz; ama yine de karar vermek, seçmek zorundadır. Bundan dolayı insanın kararı ve seçişi hep bir alaca karanlık içinde olup biter —Hegel'in düşündüğü gibi, önceden görülüp anlaşılmış düzenlere göre değil—.

Bir başka yerde Kierkegaard: «Neredeyim? Dünya ne demek? Beni kim aldatarak buralara bırakmış? Neye bana bir şey sormadılar?» der. Burada dünya karşısında bir korku, bir ürküntü var. Artık insan —Hegel'de olduğu gibi— yüksek bir düzenin gerçekleşmesine katılmıyor, varoluşu onun anlaşılamayan, açıklaması olmayan salt bir olgu. Dünyası da içinde güvenle barınılan, her yanı bildik olan, kösesi bucağı ile içli-dışlı olunmuş bir dünya değil.

Kierkegaard Hegel'in sistemciliğine karşı çıkıyor; Karl Marx ise idealizmine karşı çıkmıştı.

Dilthey'a gelince: ona göre insan özü gereği tarihsel bir varlıktır. Tarihsel olması demek de insanın, belli tarih anlarına bağlı olması, tahrisel durumlar içinde kapalı kalmış olması demektir. «Nasıl doğa isem, öyle de tarihim ben» diyor Dilthey. «Tarih benim için dış bir şey değil; ben tarihim, benliğimin çekirdeği bu tarihsel-olmak ile belirlenmiştir». «İnsan tarihsel bir varlıktır. Ben, artık erişilemeyecek derinliklerimde tarihsel bir varlığımdır.»

Son söylenenler Dilthey'in kendi sözleri. Bunların ne demek olduğunu, Hegel ile bir karşılaştırma yaparak, anlamağa çalışalım: Hegel de objektif Tin'in gelişmesindeki bütün olayların tarihsel olduğunu söyler. Örneğin Antik Yunan kültürü Ortaçağmkinden bir başkadır. Ama Hegel'de tarih olayları bir basamaklanma düzeni içinde yer alırlar. Bunların hepsi, Tin'in (Evrensel Us'un) kendisinin ne olduğunu bulmasına doğru ilerlemesinin —bu anlamlı oluşun— birer basamağıdır.

Hegel'den sonraki gelişmede ise her tarih döneminin kendi içinde kendine göre bir anlamı ve hakkı olduğu düşüncesi bulunmuştur; geçmiş çağları sadece bugünü hazırlayan basamaklar saymak bir

saygısızlık diye anlaşılmıştır. Ama, her tarih döneminin kendine göre bir değeri ve hakkı varsa, yani bunlar değerce ve hakça eşit iseler, o zaman hiç birinin öteki karşısında daha çok hakkı, daha çok değeri olamaz. Değer ve hakça hepsi bunların bağıntılı (relatif). İnsanda hep belli bir tarih dönemi açısından görülmüş olan, bu açığa bağlı olan, buna göre olan doğrular vardır. İşte Dilthey bu anlayışı belirtip işlemiştir.

«İnsan varoluşunun bölük-pörçük olduğu» görüşü (Kierkegaard) ile «insan gerçeğinin özünden tarihsel olduğu» anlayışını (Dilthey) Alman varoluş felsefesinin iki büyük önderi Jaspers ile Heidegger, felsefelerinde işleyip geliştirmişlerdir. Onlar bu iki savın birbirlerine içten bağlı olduklarını kavramışlardır. Çünkü «insanın kararlarını (ve seçimlerini) durumların (situation'larm) alaca karanlığında vermek zorunda oluşu» —Kierkegaard böyle diyordu—, insanın tarihsel bir varlık olması yüzündendir de. Kierkegaard'm dediği gibi: insanın, Tanrı gibi, kendisine bütünü gösterip kavratacak tarih üstünde bulunan mutlak, yani artık hiç bir şeye bağlı olmayan bir sistemi yoktur. Onun için Jaspers ile Heidegger, yalnız Kierkegaard'm görüşünü benimsememişler, Dilthey'm ortaya koyduğu «tarihsel relativizm» sorununu da işlemişlerdir.

Konuşmamızda kabataslak bir tablosunu çizmeyi denediğimiz Hegel'in öğretisiyle yapılan tartışmanın, Hegel'in idealist metafiziklerinden ne kadar başka olan sonuçlara vardığını göstermeğe çalıştık. Hegel'den sonra, onun yaptığı gibi, son ve salt bir ilke (Evensel Us) bakımından bütün varolanları anlaşılır bir düzen içinde derleyip toplayan bir sistem denemesi yapılmamıştır, artık yapılamaz da sanıyorum. Batı felsefesinde son büyük metafizik sistemi kuran Hegel'in ölümünden bir yarım yüzyıl sonra Nietzsche «Tanrı öldü» demişti. Fransız varoluşçuluğunun ileri gelenlerinden Sartre «Tanrıtanımaz bir dünyada yaşıyoruz... Bundan dolayı insan kaçınmayacağı, sıyrılamayacağı bir özgürlüğe mahkûm. İnsan böyle bir dünyada karar vermek zorundadır. Ama onun bu özgürlüğü de artık anlaşılır olan, usla ilgisi olan bir seçme değil» diyor. Nietzsche ile Sartre'm bu dedikleriyle konuşmanın başında andığımız Hegel'in şu «Usla ilgisi olan gerçektir ve gerçek olan Usla ilgilidir» düşüncesini karşılaştırırsak, o günden bugüne neyin değişmiş olduğunu anlamış oluruz sanıyorum.